

## **ПРОБЛЕМИ ЗМАГАЛЬНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

В умовах подолання кризового стану суспільства і формування тенденції придбання ним сучасного вигляду першочергового значення набувають проблеми забезпечення демократизації суспільних процесів, успішне вирішення яких знаменує інтеграцію загальнолюдських цінностей у правову систему, демократичних принципів та інститутів – в приписи законодавства. Тому актуальним у даний час є вивчення принципів права як загальних керівних правових положень, що відбивають сутність права, реалізація яких гарантує досягнення його цілей і завдань.

На сьогодні у правовій науці не існує єдиної точки зору щодо поняття й сутності змагальності у кримінальному процесі. Цій проблемі приділяли увагу такі видатні вчені-процесуалісти, як О.В. Смирнов, С.Д. Шестакова, О.С. Барабаш, Ю.В. Хоматов, М.А. Маркуш та ін.[1; 2; 4; 5; 6; 7].

Метою даної статті є дослідження загальних теоретичних питань, пов'язаних з проблемами пізнання змагальності у кримінальному процесі України.

На даному етапі розвитку кримінально-процесуальної доктрини існують щонайменше дві точки зору на визначення сутності змагальності. За чинним кримінально-процесуальним законодавством і проектом Кримінально-процесуального кодексу України змагальність розглядається як принцип процесу, як керівне положення, що лежить в основі всієї системи норм цього законодавства. При цьому це положення виражає сутність та істотні риси кримінального процесу як особливої системи державної діяльності. Воно зумовлено суспільним й державним устроєм і призначене для виконання правоохоронних завдань. Але, як правильно зазначає О.С. Барабаш, принцип – це вимога, що пред'являється до діяльності, а змагальність – це вимога, яка ставиться до організації діяльності і яка указує на внутрішню структуру процесу й механізм його організації [1, с. 29]. Тому вважаємо правильною позицію тих науковців, які розглядають змагальність як тип процесу, що відбиває внутрішню побудову системи, властивості її елементів.

У теорії судочинства типами кримінального процесу називають поняття змагального й розшукового процесів. Але жодна реальна кримінально-процесуальна система не містить змагальних або розшукових процедур в їх абсолютно чистому вигляді. [4, с. 52]. Для змагальності характерними є такі ознаки, як-то:

– наявність двох протилежних сторін – обвинувачення і захисту (статті 21, 45, 262, 264, 288- 290 КПК України та ін.);

– процесуальна рівність сторін, що є гарантом реалізації ними прав та обов'язків, сприяє змагальності, стимулює активність сторін у дослідженні доказів, а не суду, який сприяє вирішенню спору і який зобов'язаний вжити всіх заходів до викриття чи виправдання підсудного (статті 22, 253, 260, 299, 315<sup>1</sup> КПК України та ін.);

– наявність незалежного від сторін суду, який не має функцій сторін, виступає гарантом дотримання конституційних прав, керує процесом при розгляді справи, вирішує її по суті.

Розшуковий процес становить собою порядок судочинства, коли функції кримінального переслідування, захисту і прийняття рішень у справі зливаються в діяльності одного державного органу, який сам порушує кримінальну справу, здійснює розслідування обставин справи, збирає докази і приймає рішення у справі.

Змагальність за ст.16<sup>1</sup> КПК України передбачає, що «при розгляді справи в суді функції обвинувачення, захисту і вирішення справи не можуть покладатися на один і той же орган чи на одну й ту ж особу». Державне обвинувачення в суді згідно зі ст. 121 Конституції України, а також Законом України «Про прокуратуру» здійснює прокурор; у випадках, передбачених законом – потерпілий або його представник; захист підсудного – сам підсудний, його захисник або законний представник. Функція розгляду й вирішення справи покладається на об'єктивний і неупереджений суд (ст. 15 КПК України). Державне обвинувачення у кримінальному процесі України посідає першочергове місце, а виконання його покладається державою на органи прокуратури. Але в кримінальному процесі України існує також обвинувачення приватне (ст. 27 КПК України передбачає випадки притягнення до кримінальної відповідальності не інакше, як за скаргою потерпілого). Для кримінального судочинства України властиве те, що воно не містить в собі позовної сутності, оскільки визначає обвинувачення як особливу діяльність державних органів. Проте відповідно до ч.2 ст.267 КПК України у разі відмови прокурора від обвинувачення потерпілий вправі вимагати продовження розгляду

справи. У цьому випадку він підтримує обвинувачення.

Якщо ми відносимо український кримінальний процес до змагального типу кримінального судочинства, то головним методом правового регулювання повинен бути диспозитивний, за яким сторони наділяються правом вільно вступати між собою у правовідносини. Однак для кримінального процесу України головним видом обвинувачення є державне, що передбачає імперативність як метод влади – підкорення. Він полягає в тому, що правовідносини між особами, які беруть участь у кримінальній справі, виникають лише у випадках, передбачених законом.

Виходячи з вищезазначеного, можемо зробити висновок, що кримінальний процес України є змішаним, оскільки для нього характерна рівність процесуальних статусів сторін на судових стадіях кримінального процесу і їх нерівність на його досудовому етапі.

Змагальність, як тип процесу, має значення для всієї системи кримінального процесу, бо вона визначає становище суб'єктів останнього, їх права, обов'язки й відносини. У дисертаційному дослідженні М.А. Маркуш розглядає змагальність одночасно і як принцип, і як форму процесу [2, с. 146]. Науковець зазначає, що змагальність як його форма стосовно принципів є первинною, а принцип змагальності щодо цієї форми кримінального процесу – вторинним і виступає механізмом її реалізації. Однак, з нашого погляду, одна й та ж категорія не може одночасно розглядатися і як принцип, і як форма процесу. Вважаємо за необхідне підтримати точку зору С.Д. Шестакової, що в кримінально-процесуальному законодавстві слід закріпити принцип змагальності не як елемент системи процесуальних принципів, а як принципи, що створюють змагальну форму кримінального судочинства [7, с. 86]. До них необхідно віднести: а) здійснення правосуддя тільки судом; б) забезпечення підозрюваному (обвинуваченому) права на захист; в) рівноправність сторін.

Принципи змагального судочинства взаємопов'язані і являють собою єдину систему, що є елементом більш загальної системи права, елементами якої виступають такі принципи, як рівноправність сторін та наявність незалежного суду. Вони є універсальним типологічним підґрунтям, що становить сутність змагальності [5, с. 75]. Але існують ще й інші принципи, меншого ступеня загальності. Сфера їх дії дещо обмежена, вони керують не всіма інститутами судочинства, а тільки тими, які до них безпосередньо належать, наприклад, усність, гласність,

недоторканність особи.

Ще одним дискусійним питанням є те, яке положення суду передбачає змагальність. Одні правники (П.О. Лупинська, С.Д. Шестакова) дотримуються точки зору, що змагальність передбачає пасивність суду, оскільки він у своїй діяльності повинен залишатися об'єктивним і неупередженим, уникати обвинувального чи виправдувального ухилу [7, с. 54]. Проте вважаємо за необхідне підтримати точку зору тих науковців (Ю.М. Грошевой, Ю.В. Хоматов), які вказують на активність суду в змагальному кримінальному процесі [6, с. 62; 3, с. 200].

Не виникає сумніву, що на суд покладається обов'язок прийняття законного й обґрунтованого рішення, що неможливо без всебічного, повного й об'єктивного дослідження всіх обставин справи. Але як бути в тому випадку, коли зібраних у справі доказів недостатньо для формування внутрішнього переконання суду? У цьому разі правильною є точка зору Ю.В. Хоматова, відповідно до якої змагальність передбачає активну роль суду й правову заборону за власною ініціативою витребувати обвинувальні докази та його право збирати виправдувальні докази незалежно від наявності відповідного клопотання з боку захисту [6, с. 122].

Якщо ми відносимо національний кримінальний процес до змішаного типу, для якого характерна рівність сторін на стадії судового розгляду та їх нерівність у досудових стадіях процесу, то можна зробити висновок, що змагальність виявляється лише в останніх. Проте вважаємо за необхідне підтримати точку зору Ю.М. Грошевого, що найповніше змагальність проявляється саме під час судового розгляду кримінальної справи, але її елементи – також і в досудових стадіях процесу: а) право підозрюваного(обвинуваченого) заявляти клопотання про витребування нових доказів; б) виклик нових свідків; в) проведення додаткових слідчих дій; г) заявлення відводу; д) подання скарги на дії чи рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, судді чи суду [8, с. 198].

На нашу думку, правильним є те, що проект Кримінально-процесуального кодексу України передбачає нового суб'єкта процесу – слідчого суддю, на якого буде покладено реалізацію функції судового контролю, що забезпечить змагальність на досудових стадіях кримінального процесу. Доцільно також було б закріпити в кримінально-процесуальному законодавстві положення, відповідно до якого перший допит і пред'явлення обвинувачення мають здійснюватися в присутності слідчого судді.

Виходячи з вищевикладеного можемо зробити висновок, що в кримінально-процесуальному законодавстві слід закріпити принципи змагальності як елементи, які утворюють змагальну форму кримінального судочинства. Змагальність, як форма процесу, передбачає активність суду і знаходить свій прояв як на судових стадіях, так і на досудовому слідстві.

**Список літератури:** 1. *Барабаш А.С.* Природа российского уголовного процесса, цели уголовно-процессуальной деятельности и их установление. – С-Пб: Юрид. центр Пресс, 2005. – 255 с. 2. *Маркуш М.А.* Принцип змагальності у кримінальному процесі України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09/НЮАУ. – Х., 2006. – 231 с. 3. *Скрипіна Ю.В.* Процесуальний статус слідчого судді за проектом Кримінально-процесуального кодексу України // Пробл. законності: Респ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2005. – Вип.74. – С. 196-201. 4. *Смирнов А.В.* Модели уголовного процесса. – С-Пб.: Наука, 2000. – 221 с. 5. *Смирнов А.В., Калиновский К.Б.* Уголовный процесс: Учебник для вузов. – 2-е изд. – С-Пб.: Питер, 2005. – 699 с. 6. *Хоматов Ю.В.* Развитие состязательного начала в деятельности адвоката-защитника в уголовном судопроизводстве Украины: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НЮАУ. – Х., 1994. – 231 с. 7. *Шестакова С.Д.* Состязательность уголовного процесса. – С-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 220 с.

*Надійшла до редакції 25.09.2006 р.*